

AİLE ve EĞİTİM

– Tartışmalı İlmî Toplantı –

24 – 25 Nisan 2010

Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu

Prof. Dr. Cihangir DOĞAN * Prof. Dr. M. Tayfun AMMAN
Dr. Huriye MARTI * Prof. Dr. H. Mahmut ÇAMDİBİ
Ali Rıza DEMİRCAN * Yrd. Doç. Dr. Emine KESKİNER
Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ * Doç. Dr. Numan KONUK
Prof. Dr. Sefa SAYGILI * Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ
Prof. Dr. Mustafa USTA * Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK
Prof. Dr. M. Faruk BAYRAKTAR

İstanbul 2010

DEĞERLER EĞİTİMİNDE AİLENİN FONKSİYONU

Mustafa KÖYLÜ*

Giriş

Belki de insanlık son yarım yüzyılda gördüğü ideolojik, jeopolitik, ekonomik ve sosyal değişimi, tarihinin hiçbir döneminde bu kadar olağanüstü bir şekilde görmemiştir. Bu kısa süre zarfında, dünya nüfusu ikiye katlanmış, üretim ise üç katına ulaşmıştır. İletişim ve ulaşım alanındaki gelişmeler ise, geçmiş dönemlere göre kıyaslanamayacak boyutlara ulaşmış ve bu gelişmeler neticesinde, dünyanın bir ucundan diğer ucuna, saniyeler içerisinde bilgi nakli ve değişim imkânı oluşmuştur. Ancak tüm bu gelişmeler, küresel ölçekte ciddi sorunlar da neden olmuştur. Bu hızlı sosyal değişim esnasında, başta siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda olmak üzere, birtakım ahlâkî yozlaşmalar ve bozulmalar, aşağı yukarı günlük yaşamın her alanında kendisini göstermiştir.¹

Özellikle endüstrileşmiş toplumlarda 1950'lerde başlayan bu sosyal değişim, etkilerini 1960'lardan itibaren daha güçlü bir şekilde göstermeye başlamış ve sonuçta, boşanma, uyuşturucu kullanım oranları, intihar, şiddet, cinayetler ve duygusal problemler (kaygı, stres, depresyon, yeme bozuklukları vs) artarken, akademik başarılarda da ciddi düşüşler yaşanmış ve hala yaşanmaktadır.²

Tüm bu olumsuz gelişmeler sonucu, başta ülkeleri yöneten devlet adamları olmak üzere, pek çok sosyal bilimci şu soruyu sormaya başlamıştır:

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Williams K. Cummings, John Hawkins, Maria Teresa Tattto, "The Revival of Values Education in the Pasific Basin," *Values Education for Dynamic Societies: Individualism or Collectivism*, ed. Williams K. Cummings, John Hawkins, Maria Teresa Tattto, Hong Kong, China: University of Hong Kong Press, 2001, s. 7-8.

² Donald Ratcliff, "Parenting and Religious Education," *Handbook of Family Religious Education*, ed. Blake J. Neff and Donald Ratcliff, Alabama: REP, 1995, s. 64.

Biz nasıl bir gençlik yetiştirmeliyiz? Biz yeni yetişen nesle, sadece programlarda yer alan dersleri vererek, onları yalnızca akademik olarak mı yetiştireceğiz, yoksa onlara daha yaşanılır bir dünya oluşturmak için, birtakım değerleri aktarma yoluna da gidecek miyiz? Aslında bu sorun, günümüzde tüm dünya ülkelerinin bir sorunudur. Meselâ, Rusya eğitimi için Olga Bain şunları aktarmaktadır: "Bizim bir zamanlar asil ideallerimiz ve hedeflerimiz vardı. Ancak bugün çocukların bu tür hiçbir ideal ve hedefleri yoktur; yaptıkları sadece TV tutkunluğu, sokak yaşamı, ya da en iyi ihtimalle bilgisayar..."³

Aslında değerler, insan yaşamının gerekli ve evrensel bir parçasıdır, zira her yerde insanlar ortak sorunlarla karşı karşıya gelmektedirler. Tüm toplumlarda, insanların ne yapıp yapmamaları ya da hangi değerli şeyler için mücadele edileceği ve insanların ne tür hak ve sorumluluklarının olduğuna dair, iletişimlerinde ortak kuralları ve dilleri vardır.⁴ Ancak buradaki en büyük sorun, değerler eğitiminde kilit rolü oynayan aile kurumlarının ciddi anlamda yara almış olmasıdır. Zira çocuğun biyolojik açıdan olduğu kadar, psikolojik, sosyal, dinî ve ahlâkî değerler açısından da en fazla etkilendiği ortam aile ortamıdır. Aile sadece çocukların fizikî olarak büyüdükleri bir ortam olmayıp, aynı zamanda manevî anlamda da geliştikleri vazgeçilmez bir eğitim ve öğretim ortamıdır.

Kısacası aile, çocuk için her şeydir. Ancak günümüz aile yapısına baktığımızda, bir taraftan aile kurumunun temelini oluşturan evlilik müessesesi çeşitli nedenlerle ertelenirken ya da önemsiz hâle getirilirken, bir taraftan da mevcut aile yapısı, artan boşanma oranlarıyla ciddi olarak zarar görmektedir. Aile hayatındaki tüm bu olumsuz gelişmeler de en başta ve ciddi olarak çocukları olumsuz yönde etkilemektedir.

İşte bu bildirimizde değerler eğitiminde ailenin fonksiyonunu ele alacağız. Bildiri temel olarak üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde, kısaca günümüz aile yapısının genel durumu ile geleceği ele alınacak; ikinci bölümde, aile modelleri ile bu modellerin değerler eğitimi üzerine olan etkileri

³ Olga Bain, "Russia: Towards Autonomous Personalities," *Values Education for Dynamic Societies: Individualism or Collectivism*, ed. Williams K. Cummings, John Hawkins, Maria Teresa Tattto, Hong Kong, China: University of Hong Kong Press, 2001, s. 26.

⁴ Carolyn P. Edwards, *Promoting Social and Moral Development in Young Children*, New York and London: Teachers College Press, 1986, s. 149.

incelenecek; üçüncü bölümde ise, doğrudan aile temelli değerler eğitimine ilişkin bazı temel ilkelere yer verilecektir.

A. Ailenin Genel Yapısı ve Geleceği

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar, aile hayatında çok ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Bu temel değişikliklerin temelini de, 20. yüzyılda gerçekleşen şehirleşme/kentleşme yaşam şekli oluşturmaktadır. Sanayileşmenin de etkisiyle şehirleşme, başta aile hayatı olmak üzere, cinsî devrim, cinsiyet rollerinin değişmesi, evlilik dışı beraberlilikler, geleneksel aile fonksiyonunun kaybı, bireyselcilik, materyalizm, sekülerizm, bireyselcilik, çoğulculuk, bürokratikleşme, rutinleşme, yalnızlaşma, rasyonalizm, izafileşme, yığınlaşma, endüstrileşme ve teknolojikleşme gibi pek çok sosyo-kültürel değişikliklere neden olmuştur.⁵ Her ne kadar günümüzde bazı ailelerde ya da toplumlarda, geçmiş dönemlerin basit yaşam tarzlarına bir geri dönüş teşebbüsleri olsa da, aile sosyologları, bu oluşumların büyük çapta etkili olmayacağına inanmaktadırlar

Burada sormamız gereken diğer önemli bir soru da, aile yapısının geleceği ile ilgilidir. Acaba gelecekte aile kurumu ne olacaktır? Elbette gelecek hakkında öngöründe bulunmak kolay bir iş değildir. Gelecekte ailenin nasıl olacağı sorusuna uzmanların verdikleri cevaplar bir hayli değişmektedir. Bununla birlikte bu konuda birisi iyimser, diğeri de kötümser olmak üzere iki görüş hakimdir. İyimser görüşe göre, günümüzdeki ailenin düşüşü ya da çöküşü bir hakikatten ziyade bir mitolojidir. Dolayısıyla ailede bir düşüş söz konusu olmayıp, sadece çağdaş toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir değişim söz konusudur.

Kötümser görüşe göre ise, hâlihazırda çöküş hâlindeki aile, çökmeye ve bozulmaya gelecekte de devam edecektir. Aile hayatındaki düşüşü savunan kişilerin iddiası, tüm dünya ülkelerinde 20. yüzyılın başlarında, daha fazla çocukların anne ve babalarıyla birlikte yaşayıp, evlilik müessesesi daha güçlü ve evlilik oranları da daha yüksekken, son zamanlarda tüm dünya ülkelerinde boşanma oranları artmakta, bekarlık bir yaşam şekli olarak tercih edilmekte ve çocuk yapmama da normatif olarak kabul edilmektedir.

⁵ Jack Balswick and Judith Balswick, "The Future of Religious Education of the Family," *Handbook of Family Religious Education*, ed. Blake J. Neff and Donald Ratcliff, Alabama: REP, 1995, s. 257.

Yine bu görüşü savunanlara göre aileler, geçmiş dönemlere göre fonksiyon, güç ve otoritelerini kaybetmişlerdir. Kültürel bir değer olarak ailenin önemi azalmış, insanlar aile yaşamına ilişkin zaman, para ve enerji harcama yerine, daha çok kendileri için yatırım yapmaktadırlar.⁶

Kötümser görüşe sahip olan kişiler, geleceğin aile yapısının günümüzdeki aile yapısı yerine, "alternatif aile şekilleri"nin olacağını öngörmektedirler. Bu alternatif aile şekilleri şunları içerecektir: Tek ebeveynli çocuklar, aynı cinsiyete sahip kişiler ve çocuklar, aynı cinsiyete sahip çocuksuz aileler, çocuksuz karşı cinsten bireyler, çocuklu karşı cinsten olan bireyler ve kadın-erkek ve çocuklardan oluşmuş birlikte yaşayan aileler.⁷ Belki yukarıdaki ihtimallerin gerçekleşmesi en azından tüm toplumlar için uzak bir ihtimal olarak görülse bile, gelecekte boşanmaların artacağı, boşanan kişilerin bir daha evlenmeyecekleri ve evliliğin meşru ve hukukî bir birliktelik olarak kabul edilmeyeceği kesin gibi gelmektedir. Hatta *Time Dergisi*'nin bu konudaki öngörüsü daha radikaldir.

Time Dergisi, gelecekte ailenin ne tür değişikliklere uğrayacağını sormak yerine, gelecekte bir ailenin olup olmayacağını sormanın daha mantıklı olacağını ileri sürerek, en azından Amerikan toplumunun gelecekte, "devlet destekli bebek yetiştirme çiftliklerine benzeyen kurumlarda" çocuklarını yapabileceklerini öngörmektedir.⁸ Yine yukarıdaki senaryolara göre, çocukların hayatları da büyük ölçüde değişecektir. Zira bazı çocuklar normal olarak bir baba ve anneye sahip olacakları gibi, bazıları birçok üvey anne ve babalara, diğer bazıları da aynı cins anne ve babalara sahip olabileceklerdir. Yaygın boşanmaların sonucu olarak, birçok üvey kız kardeşler, erkek kardeşler ve muhtelif üvey büyük anne ve babalara sahip olabileceklerdir. Yine çocuklar, farklı bakıcılara sahip olabilecekler ki, bu durum da ailenin otoritesini büyük ölçüde sarsacaktır.⁹

Yukarıdaki aileye ilişkin yapılan öngörüler, bazı toplumlar için, en azından bizim toplumumuz için çok radikal bir değişim olarak görülebilir. Ancak bazı gelişmelerin, bizim toplumumuzu da ilgilendirdiği bir gerçektir. Bu değişimlerin başında da baba ve annelik krizi gelmektedir. Zira sanayileşme, endüstrileşme ve kentleşmeyle birlikte çoğunlukla babaların sıkı bir

⁶ Balswick and Balswick, "The Future of Religious Education," ss. 258-259.

⁷ Aynı eser, s. 259.

⁸ Aynı eser, s. 260.

⁹ Aynı yer.

şekilde fabrikalarda ya da diğer iş yerlerinde çalışmaları, onları ailelerinden ve evlerinden mahrum etmiştir. Endüstrileşmiş toplumlarda 1900'lü yılların başlarında, çocukların % 80'i babalarıyla birlikte hayatlarını geçirirken, bu oran geçmiş yüzyılın sonlarında % 10'a kadar düşmüştür. Bunları da çiftçi aileleri oluşturmaktadır. Şimdi ortada babaya bağlı olmayan ve kendilerinin de çocuklarına nasıl babalık yapacağını ve kendi çocuklarıyla nasıl duygusal bir bağ kuracaklarını bilmeyen bir baba modeli ortaya çıkmıştır.

Başta endüstrileşmiş toplumlarda olmak üzere babalık konusunda böyle bir kriz yaşanırken, acaba annelik konusundaki durum nedir? Aslında annelik konusundaki kriz de babalık konusundaki krizden aşağı değildir. Bugün gelişmiş toplumlarda mevcut iş gücünün neredeyse yarıya yakını, kadınlar tarafından yürütülmektedir. Bu kadınlar da bir taraftan çalışırken, bir taraftan da çocuklarına bakmak durumundadırlar.

Muhtemelen aile yapısında meydana gelen en önemli değişikliklerden ya da sorunlardan birisi de, aile ahlâkı ve otorite sorunudur. Sekülerleşmenin de bir sonucu olarak, aileler kendi varlık nedenlerini, dinî değerlerden öte, kendi zevkleri ve akli yorumlarına dayandırmaktadırlar. Cinsiyet rollerinin çağdaş tanımlamaları da geleneksel aile yapısının otoritesine karşı ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Otoriteyle ilgili diğer sorunlar ise, geniş aileye karşı çekirdek aile, erkeğe karşı kadın, çocuklara karşı ebeveyn ve devlete karşı aile şeklinde olacaktır ve olmaktadır.

Sonuçta günümüz aile yapısını tehdit eden krizleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1) Evlilik yaşının gecikmesi,
- 2) Boşanma olaylarının artması,
- 3) Aile rollerinin değişimi: yeni anne ve baba rolleri,
- 4) Tek ebeveynli çocuklar,
- 5) Aile bireylerindeki sayının azalışı,
- 6) Çocuk sahibi olmada karşılaşılan zorluklar: İş hayatı ve geç evlenme;
- 7) Aile reisliği sorunu,
- 8) Ailenin yaşlanması;
- 9) Yalnızlık (tek başına yaşama sorunu),
- 10) Evlilik dışı yaşamın yaygınlaşması,
- 11) Ekonomik sorunlar.

Mes'eleye ülkemiz açısından baktığımızda, her ne kadar batı toplumlarında olduğu kadar, kendi toplumumuzda çok ciddi aile sorunları ve değişimi olmasa bile, bizim de son zamanlarda birtakım olumsuzluklar yaşadığımız bir gerçektir. Bunlar arasında, evlilik yaşının gecikmesi, boşanma oranlarını artması ve buna bağlı olarak çocukların tek ebeveynleriyle yaşaması,¹⁰ aile rollerinin değişmesi, aile reisliği sorunu, evlilik dışı yaşamın normal olarak algılanmaya başlaması ve artması ile ekonomik sorunları sayabiliriz. Elbette tüm bu tür gelişmeler de, başta çocuklar olmak üzere, tüm aile fertlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

B. Değerler Eğitimi Açısından Aile ve Aile Modelleri

Değerler eğitimi derken neyi kastediyoruz, önce bunu açıklamak lazım. Değer ya da değerler, zamandan zamana, toplumdan topluma, kültürden kültüre, hatta disiplinden disipline farklılık gösteren bir kavramdır. Sosyal bilimlerin özelliği gereği, üzerinde görüş birliğine varılmış, herkesçe kabul edilen ortak bir değer tanımından bahsetmek oldukça güçtür. Değer kavramı, bilim alanlarının bakış açısına göre de farklılık arz eder.¹¹

Türk Dil Kurumu, değer kavramını, bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile olan bağlantısında belirlenen şey olarak tanımlanmaktadır.¹² Değerler bireyin yaşamındaki farklı unsurlara yüklediği önem, neyin uğrunda mücadele etmeye geçecek kadar önemli olduğu konusunda benliğimize yerleşmiş ve süreklilik gösteren bir görüş ve yaşam biçimi olarak da tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre ise, değerler, ne-

¹⁰ Ülkemizdeki boşanma oranları son zamanlarda ciddi oranda artmaktadır. Özellikle 2001'den bu yana ortalama her yıl 95 bin kişi boşanmaktadır. Bunlar mahkemelerde sonuçlanmış resmî boşanma rakamlarıdır, yoksa mahkemeye yapılan başvurular veri olarak değerlendirilememiştir. Bkz. <http://www.haberler.com/turkiye-de-bosanma-orani-binde-1-4-haberi/> 05.02.2010.

¹¹ Farklı değer tanımları için bkz. Burhanettin Dönmez, Melike Cömert, "İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Değer Sistemleri," *Değerler Eğitimi Dergisi*, vo. V, sayı 14 (2007), s. 30.

¹² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara: 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, 2005, s. 483.

yin doğru ve neyin yanlış, neyin iyi ve neyin kötü olduğunu belirlemeye yarayan ölçütlerdir.¹³

Değer kavramı, bilimin ve bilginin doğrudan konusu olan, “olmuş olan”dan farklı olup, “olması gereken”i ifade eder. Dolayısıyla değer kavramı, teoriden çok ameli/pratik bir özellik taşır. Yani o, ideal ve eyleme dönüktür.¹⁴ Bu tanımlardan hareketle değerler eğitimi de, fert ve toplumların, uğrunda mücadele edecek kadar önemli buldukları değerlerin, içselleştirerek davranışlarına dönüştürme eylemi olarak tanımlayabiliriz. Bir toplumu ayakta tutan da ortak değerler sistemidir.

Değerlerin tanımında bir birliktelik olmadığı gibi, değerler eğitiminin içeriği konusunda da bir birliktelikten bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Değerler eğitiminin içeriği bölgeden bölgeye değişeceği gibi, kültürden kültüre, ideolojiden ideolojiye göre de değişebilmektedir. Meselâ, Dünya Ülkelerindeki değerler eğitimine ilişkin yapılan karşılaştırmalı bir çalışmada, bölgesel değerler olarak, Asya değerleri, Avrupa değerleri, Latin Amerika değerleri; ideolojik olarak, sosyalist değerler, kapitalist değerler; dinî açıdan da Hıristiyan değerleri, İslâmî değerler, Budist ya da Konfüçyanist değerler ya da diğer dinî geleneklere ilişkin değerlerden söz edilmektedir. Dolayısıyla dünyada tek tip değerlerden söz etmek mümkün değildir. Elbette ortak değerler vardır, ancak bu değerlere, vurgu konusunda farklılık vardır.

Bununla beraber, tüm dünya ülkelerini ve halklarını ilgilendiren değerler manzumesine baktığımızda da şunları görmekteyiz: İnsan onuruna saygı, adalet, hukukun üstünlüğü, demokrasi, hesap verme, hesap sorma, şeffaflık, tolerans, sonsuza kadar şiddetin reddi ve barış, diğerlerine saygı, dayanışma ruhu, adil gelişim, fırsat eşitliği ve kişisel sorumluluk.¹⁵ Buna ilave olarak dinî değerler, ahlâkî değerler, ekolojik değerler, estetik değerler, demokratik değerler gibi başka değer sistemlerinden de bahsedebiliriz.

¹³ Bkz. Dönmez, Cömert, “İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Değer Sistemleri,” ss. 30-31.

¹⁴ Süleyman Hayri Bolay, “Aşkın Değer Bunalımı,” *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan vd. İstanbul, DEM Yayınları, 2007, s. 60,

¹⁵ Mehmet S. Aydın, “Günümüzde Değerler ve Siyaset,” *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan vd. İstanbul, DEM Yayınları, 2007, s. 38 (29-41); Necmettin Tozlu ve Cem Topsakal, “Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Değerler Eğitimi,” *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan vd. İstanbul, DEM Yayınları, 2007, s. 186.

Burada üzerinde durulması gereken diğer önemli bir husus da, bu değerler sisteminin genç kuşağa nerede verileceği sorusudur. Belki burada ilk ve en etkili yer olarak akla okul ya da dinî kurumlar gelebilir. Ancak dünya çapında yapılan karşılaştırmalı bir çalışmada, "ev ve aile" ilk tercih olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶ Bu alanda yapılan pek çok araştırma, çocuklarda değerlere ilişkin tutumların oluşmasında ilk faktör olarak ailenin, daha sonra bireysel düşüncenin ve son olarak da okulun rol oynadığını ortaya koymaktadır.¹⁷ İşte bu yüzden, günümüz eğitimcileri, ailenin önemine dikkat çekerek, geleceğin eğitiminin aile temelli olması gerektiğini ileri sürmektedir.

Meselâ, Lee'ye göre, potansiyel olarak en kapsamlı ve en başarılı değerler eğitimi, aile temelli eğitimidir. Zira insan hayatı, en derin ve bireysel seviyede aile içinde yaşanmaktadır. Hatta bu, parçalanmış ya da tek ebeveyninden oluşan aileler için bile geçerlidir. Psikolojik veriler, dünya çapında tüm kültürlerde, kişinin değer ve tutum yapısının iki ile altı yaş arasında oluştuğunu ortaya koymaktadır.¹⁸ Bu dönem sosyal ve ahlâkî bilgi gelişimin en hızlı geliştiğini bir dönem olup, bu da büyük ölçüde aile içinde yaşanmaktadır. O bakımdan aile hayatı ve aile temelli değerler eğitimi, son derece önemli görülmektedir.

Yapılan araştırmalar, bireylerin yetişkinlik dönemlerindeki dindarlığının tek ve en belirgin göstergesi olarak, ailesinin dinî yaşantısı olduğunu ortaya koymaktadır. İleriki yıllarda dinden tamamen çıkan ya da din ve mezhep değiştiren kişiler üzerine yapılan araştırmalarda, bu tür kişilerin çocukluk yıllarında ailede dine yeteri kadar önem verilmediği ortaya çıkmıştır. Hatta anne ve babaları, farklı dinî inançlara sahip olsalar bile, dine önem verilen ailelerdeki çocukların dine önem vermeyen ve yaşamayan ailelere oranla ileriki yıllarda daha dindar oldukları görülmektedir.¹⁹ Her ne kadar

¹⁶ *Values Education for Dynamic Societies: Individualism or Collectivism*, ed. Williams K. Cummings, John Hawkins, Maria Teresa Tattto, Hong Kong, China: University of Hong Kong Press, s. 50, 83, 108, 166, 186, 237, 259.

¹⁷ Antoine Vergote, *The Religious Man: A Psychological Study of Religious Attitudes*, translated by Marie-Bernard Said, Dayton, OH, Pflaum Press, 1969. s. 274.

¹⁸ Edwards, *Promoting Social and Moral Development in Young Children*, s. 3.

¹⁹ Daniel N. McIntosh and Bernard Spilka, "Religion and the Family," *Handbook of Family Religious Education*, ed. Blake J. Neff and Donald Ratcliff, Alabama: REP, 1995, s. 257.

bu araştırma sonuçları dindarlıkla ilgili olsa da, aynı şeyin diğer değerler için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Ailedeki değerler eğitimini verimli kılan etmenlerden bir diğeri, ör-
gün eğitimin aksine gönüllülük esasına dayalı, spontane ve sürekli oluşu-
dur. Zira devam zorunluluğu ve değerlendirme korkusu, hangi ders için
olursa olsun, çocuklar için çok cazip gelmemektedir. Bu durum, değerler
eğitimi için de geçerlidir. Diğer taraftan din ve ahlâk eğitimcileri, değerler
sisteminin ancak aile içinde kazanılabileceğini ileri sürmektedirler. Zira ço-
cuklar kendi aileleriyle o kadar özdeşleşirler ki artık, aile bireylerinin yaşam,
duygu ve düşünce tarzları onların da bir parçası olur. Aile, bir kişinin değer-
lerini, normlarını ve uygulamalarını benimsediği ve diğerlerinin değer,
norm ve uygulamalarını değerlendirmede kullandığı ilk referans grubudur.

Aile, çocuğun sadece dinî ve ahlâkî tutum ve davranışlarının yoğun-
luğunu değil, aynı zamanda şeklini de belirler. Zira aile, çocuğun anlayış
modelini oluşturur. Temel aile tecrübesi ve kültürü, doğrudan çocuğun dav-
ranış modelini oluşturur. Daha doğrusu gerek sağlıklı gerekse sağlıklı de-
ğer algısında aile, temel rol oynamaktadır. Diğer tüm değerler gibi, dinî ve
ahlâkî değerler de doğrudan ailenin psikolojik durumunu yansıtır ve aile
içindeki dinî ve ahlâkî anlayış gelişimi, düşünce, his ve eylemlerin aile üye-
leri arasında sürekli ve karşılıklı paylaşımını gerektirir.²⁰

Çocukların değer eğitiminde olumlu ya da olumsuz rol oynayan en
önemli faktörlerden birisi de, hiç şüphesiz ebeveynlerinin çocuklara karşı
olan tutumlarıdır. Ebeveynlerin çocuklarına karşı tutumları oldukça farklılık
göstermektedir. Bu duruma kültürel farklılıklar etki ettiği gibi, aile bireyleri-
nin yetişme tarzı, kendi anne ve babalarından gördükleri tutum ve davranış
özellikleri de etkili olmaktadır. Aslında ailelerin çocuklarına karşı tutumla-
rını tam olarak kategorize etmek mümkün olmadığı gibi, belki yanlış yön-
lendirmelere de neden olabilir. Ancak tüm bu zorluklara rağmen, yine de
araştırmalar, anne baba davranışları arasında sistematik farklılıklar ortaya
koymuşlar ve bu farklılıkların çocuklar üzerine önemli etkilerinin olduğunu
ifade etmişlerdir.

²⁰ Samule M. Natale "A Family Systems Approach to Religious Education and Development," *Religious Education*, Vol 74, no 3 (1979), s. 245.

Aile modellerine ilişkin literatürde farklı görüşler olmasına rağmen,²¹ biz bu aile modellerini ve çocuklara olan etkilerini aşağıdaki şekilde ele alabiliriz:

Baskıcı Anne-Baba Tutumları: Özellikle sosyo-ekonomik açıdan gelişmemiş toplumlarda görülen bir anne-baba tutumudur. Bu tür anne ve babaların temel özelliği, çocuklarına karşı oldukça katı olmalarıdır. Bunlar çocuklarını ceza tehdidi altında kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmalarını ve bu kuralları yerine getirmelerini isterler. Durum ve şartlar ne olursa olsun, anne babaya boyun eğilmelidir. Bu tür aileler, disiplini sağlamak için genellikle cezaya başvururlar. Bu tutumda olan anne- babalar, çocukları doğru davranşalar bile, sürekli eleştirir, yanlış yaptığı zaman hiçbir tolerans göstermeden cezalandırırlar. Cezalar çoğunlukla suçla orantısız ve ağırdır. Bu tür anne ve babalar için kendi kendine yeterlilik ya da çocuk otonomisi çok önemli değildir. Kayıtsız şartsız itaat, bu tür ailelerinin temel hedefidir.

Bu tür ailelerde yetişen çocuklar, kendine güvenleri gelişmediği için, kısıtlı ve ürkek hareket eder, kendi bildiği doğrularını yaşayamaz. Yine bu ailelerde çocuğun kendi duygu ve düşüncelerine fazla önem verilmediğinden, ya da cezalandırılmaktan korktuklarından, yalan söylemek çocukların ve gençlerin elindeki tek savunma mekanizması hâline gelir. Sonuçta çocuk, bağımlı, utangaç, yönetilmeye hazır, sosyal açıdan yetersiz, gergin, acımasız, kavgacı ve ilgisiz bir kişi olur.

Aşırı Koruyucu Anne-Baba Tutumları: Çocuklarına karşı büyük bir sevgi ile bağlanmış, çok kollayıcı anne baba tutumlarıdır. Bu tür ailelerde, anne ve babalar, çocuklarının yapabilecekleri en basit işleri bile kendileri yaparlar. Yaşları ne olursa olsun, onlara yemek yedirmeye, kişisel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırlar. Çocuklarının sürekli gözlerinin önünde olmasını isterler.

Bu tür ailelerde, anne babalar çocuğun tüm sorunlarıyla yakından ilgilendiğinden ve kendi davranışlarının sonuçlarını ve hatalarını görme imkânı tanınmadığından, çocuğun kendi ayakları üstünde kalması engellenmiş olabilir. Sonuçta bu tür ailelerde yetişen çocuk, içe dönük, bağımlı, yönetil-

²¹ Bkz. Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997, ss. 26-34; Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlâk Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, ss 34-59; Ratcliff, "Parenting and Religious Education," s. 66-67; Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1984, ss. 152-155.

meye hazır, sosyal gelişimi yetersiz ve sosyal çevresinde uyumda zorlanan, devamlı bir şeyler isteyen, çok çabuk karşı gelen, güvensiz, kıskanç, uyumu güç, sinirli, mutsuz ve duygusal sorunları olan bir kişi olur.

Aşırı Serbest Anne Baba Tutumları: Bu tutumdaki anne babalar, çocuklarının doğru-yanlış hiçbir hareketine karışmaz. Hatta yaptığı yanlışlıklara bile kızmaz. Disiplinin yok denecek kadar az olduğu bu tür ailelerde, "çocuktur yapar" denilerek, çoğu olumsuz davranışları bile hoşgörüyle karşılanır. Çocuğa sınırsız haklar tanınmış, ancak nerede duracağı belirtilmemiştir. Çocuktan istenen şeylerin uygulanması ve denetimi düzensizdir. Verilen cezalar da çok yetersiz olduğundan, çocuk tarafından ciddiye bile alınmaz. Açıkçası bu tür anne ve babalık, modern toplumun televizyon ve reklamlar aracılığıyla öngördüğü bir anne baba tutum şeklidir. Bu tutumda verilmek istenen mesaj, anne ve babalar çocuklarının isteklerini ne denli yerine getirirlerse, o derece güzel bir çocuk yetiştirileceğidir.

Bu tür ailelerde yetişen çocuklar, neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda karar veremeyen, kendini denetleyemeyen, aşırı serbestlik beklentisi içinde olan, sorumsuz, bencil, özgürlüğü kısıtlandığında da saldırganlık ve isyankar davranışlara başvuran kişiler olabilmektedirler.

Mükemmeliyetçi Anne-Baba Tutumları: Bu tutuma sahip olan anne-babalar, çocuklarını her açıdan dört dörtlük yetiştirmek isterler. Böyle ailelerde çocuğun yanlış yapmaya hakkı yoktur. Çocuktan aşırı titizlik ve düzenlilik beklenir. Evde her şey bir kurala bağlanmıştır. Adeta askerî bir eğitim sistemi mevcuttur. Çocuğun, çocukça davranışları yasaklanır. Ondan toplumsal ve ahlâkî kurallara harfiyen itaat etmesi istenir. Bu tür anne ve babalar kendi hayatlarında tatmadıkları zevkleri, gerçekleştiremediği hedef ve idealleri kendi çocuklarının tatmasını ve gerçekleştirmesini beklerler.

Bu tür ailelerin çocukları, aşırı derecede engellenmiş çocuklardır. Dolayısıyla bu tür ailelerde yetişen çocuklar, ağır nörotik gelişim gösterebilirler. Çocukların kişilik ve karakter yapıları genelde çok katıdır. Esneklik göstermezler. Çocuk anne ve babasının yönlendirmesi ve yüksek beklentileri sonucu, her işte en iyisi ve üstün olmak ister. Fakat her işte istediği başarıyı yakalayamayınca da hayal kırıklığına uğrayarak, aşağılık duygusu geliştirir. Sonuçta bu tip anne ve babaların çocukları utangaç, içe dönük ve yalnızlık çeken çocuklar olarak tanımlanabilir.

İlgisiz Anne-Baba Tutumları: Yukarıdaki tutumun aksine, bu tür anne ve babalar çocuklarına karşı ilgisiz, çocuklarının maddî ve manevî ihti-

yaçlarına karşı duyarsız, sevgi ve şefkati yetersiz, kontrolü de gevşektir. Bu tip anne ve baba tutumlarında, çocukların ilgi ve istekleri, onlar için önemsiz iken, çocuklarından da çok fazla şey beklemezler. Nasıl ki otoriter anne baba tutumları, çocukların gelişim özellikleri için tehlikeli ise, ilgisiz anne ve babaların çocukları da toplum için o denli tehlikeli olabilir. Bu tutumun uç noktasında çocuklar kindar, kavgacı, isyankar, saldırgan, suça eğilimli ve güvensizdir.

Dengesiz ve Tutarsız Anne-Baba Tutumları: Bu tür tutuma sahip olan anne ve babalar, bazen aşırı hoşgörülü ve serbest, bazen engelleyici, bazen de baskıcı ve cezalandırıcı bir tutum içindedir. Bu ailelerde kurallara uyma konusunda bir kararlılık ve süreklilik yoktur. Bu durum, çocukların tamamına olabileceği gibi, kardeşlere karşı farklı davranış şekilleriyle de ortaya çıkabilir. Bunun en açık şekli, erkek çocuklarla kız çocuklar arasında ayrımcılık yapmaktır. Erkek çocuğun yaptığı bir davranış kabul görürken, kız çocuğun yaptığı aynı davranış reddedilebilir. Bazen de aile içi dengesizlikler olabilir. Babanın onayladığı bir davranışı anne, annenin onayladığı bir davranışı da baba onaylamayabilir. Kısacası bu tür ailelerde, sadece çocuklara karşı değil, aile fertleri arasında da herkesin uyması gereken ortak kuralları yoktur.

Bu ortamda yetişen çocuklar, neyin iyi neyin kötü olduğuna karar veremez. Hangi davranışın nerede ve ne zaman yapıp yapılamaması gerektiğini bilmez. Çocuk davranışın, doğru veya yanlış oluşuna göre değil, "ne zaman yaparsam ceza verilemez" sorusunun cevabına göre davranmaya başlar.

Dengeli Anne-Baba Tutumları: Bu tür aile tutumlarında anne ve babalar bir taraftan çocuklarına birtakım kurallar koyarken, bir taraftan da onlardan bazı beklentileri vardır. Ancak tüm bunlar gerçekçi bir tarzdadır. Anne ve baba, çocukların ilgi ve ihtiyaçlarını, en azından bazılarını, makul bir şekilde karşılamaya çalışırken, diğer taraftan da ortaya konan beklentilerin gerçekleşmesi konusunda sorumluluk ve görev verirler. Elbette zaman zaman anne ve babalar kurallar konusunda esneklik gösterip, göz yumabilirler. Ancak anlaşmazlık konusunda, nihai karar anne ve babanıdır. Bu tür ailelerin en önemli özelliklerinden birisi de, çocuklarına karşı hoşgörülü, anlayışlı, destekleyici, güven verici, değer veren ve makul özgürlük alanı tanımalarıdır. Bu tutuma sahip anne ve babalar, çocuklarının yaptıklarıyla ilgilenir, doğru davranışlarını takdir ve teşvik eder, yanlışlarını düzeltmesi

için de gerekli önlemler alır. Sorunlar ise, karşılıklı sevgi ve saygı ortamında, karşılıklı konuşularak çözülmeye çalışılır.

Anne Baba Tutumları ve Çocuklar Üzerine Etkileri

Anne-Baba Tutumlar	Çocuklar Üzerine Etkisi
Baskıcı Anne-Baba	Bağımlı, utangaç, yönetilmeye hazır, sosyal açıdan yetersiz, gergin, acımasız, kavgacı, ilgisiz, yalancı ve ikiyüzlü
Aşırı Koruyucu Anne-Baba	İçe dönük, bağımlı, yönetilmeye hazır, sosyal gelişim açısından yetersiz, doyumsuz, güvensiz, kışkırgan, uyumu güç, sinirli, saldırgan, mutsuz ve duygusal sorunlu
Aşırı Serbest Anne-Baba	Doğru ve yanlış konusunda kararsız, denetim yetersizliği, aşırı serbestlik beklentisi, sorumsuz, bencil, özgürlüğü kısıtlandığında da saldırganlık ve isyankar davranışlar sergileme
Mükemmeliyetçi Anne-Baba	Ağır nörotik gelişim, aşağılık duygusuna sahip, utangaç, içe dönük ve yalnızlık
İlgisiz Anne ve Baba	Kindar, kavgacı, isyankar, saldırgan, suça eğilimli ve güvensizlik
Dengesiz ve Tutarsız Anne-Baba	Ürkek, korkak, kararsız, güvensiz
Dengeli Anne-Baba	Uyumlu, kendine güvenen, tutarlı, mutlu

Mes'eyle değerler eğitimi açısından bakıldığında, elbette bir dereceye kadar anne ve babaların çocuklarını kontrol altında tutmaları gerekir. Zira her türlü davranış ve düşünce, eşit bir şekilde kabul edilemez. Bununla beraber, sıkı kontrol, değerlerin kazandırılmasının yegane yolu değildir. Eğer değerler eğitiminde, kontrol ya da baskı, verilecek değerlerin üzerine çıkarsa, o zaman ya isyan ortaya çıkar ya da olumsuz bir takım tutum ve davranışlara neden olabilir.

C. Değerler Eğitimine İlişkin Temel İlkeler

Çocuklara aile ortamında temel değerleri kazandırmak için, hem aile ortamının düzgün olması, hem de aile bireylerinin bilinçli bir şekilde çocuklarına birtakım değerleri kazandırmaya yönelik amaçlarının olması gerekir. Şimdi kısaca bu temel ilkelere değinelim.

1. Mutlu ve Huzurlu Bir Aile Ortamı Oluşturulmalıdır:

Her ne kadar ailenin, çocuklarına değerlerin nasıl kazandırılacağı konusunda, farklı düşünceler varsa da, tüm sosyal bilimcilerin üzerinde anlaş-

tığı bir husus vardır ki, o da etkili bir değerler eğitimi için, sağlıklı, istikrarlı ve etkili bir iletişimin yer aldığı, huzurlu bir aile ortamının olmasıdır.²² Huzurlu bir aile ortamı olmadan, çocuklara birtakım değerleri kazandırmak pek mümkün gözükmemektedir. Güzel bir sözümüzde de belirtildiği gibi, "Sevginin, saygının ve hoşgörünün, kısacası, huzurun olmadığı yerde bül-büller susar, goncalar açmaz."²³

Aile ilişkileri üzerine yapılan araştırmalar, eşlerle olan iyi ilişkilerin çocuklarla olan iyi ilişkilerden çocukların ruh sağlığına daha olumlu yönde etki edeceğini ortaya koymuştur.²⁴ Aile içinde karşılıklı güven duygusu ve dayanışma varsa, aile dışında çocuğun şahsiyetini olumsuz yönde etkileyebilecek olaylar etkisini pek göstermez. Sevgi ve güven duygusunun baskın olduğu aile, dış dünyanın yaratmış olduğu üzüntü ve kaygılardan kurtulacak bir sığınak ortamı oluşturur.²⁵

Acaba huzurlu aile ortamını oluşturan unsurlar nelerdir? Stinnett ve Harris'in yüzlerce çalışma sonuçlarından (kültürler arası çalışmalar da dâhil) faydalanarak ortaya koyduğu sağlıklı ve mutlu bir ailede bulunması gereken özellikleri şu şekilde özetleyebiliriz.

Taahhüt, bağlanma: Taahhüt demek bir bakıma, aile birliğine önem verme ve aileyi bir bütün olarak kabul etme duygu ve düşüncesidir. Her ne kadar çoğu insan, ailelerine olan bağlılıklarını sözel olarak ifade etseler bile, gerçek anlamda huzurlu aile fertleri bu sözleri pratiğe döken kişilerdir. Mutlu ailelerdeki fertler, ailelerini her şeyin üstünde tutan kişilerdir. Bu tür ailelerde, tüm aile üyeleri o ailenin üyesi olmaktan kıvanç duyarlar. Bunlar için aile, her şeyden önce gelir ve zamanlarını ve enerjilerini kendi aileleri için harcarlar.

Örf ve âdetler, aile kimliğini geliştirmesi açısından önemli vasıtalar-dır. Bu özelliğin bir başka boyutu da, aileyi oluşturan üyelerin birbirlerine karşı saygı göstermeleridir. Hem anne ve baba, hem de çocuklar birbirlerini

²² Blake J. Neff, "Family Communication," *Handbook of Family Religious Education*, ed. Blake J. Neff and Donald Ratcliff, Alabama: REP, 1995, s. 137.

²³ Kurtman Ersanlı, *Ben Olmak İstiyorum*. Samsun, 1999, s. 8.

²⁴ Ratcliff, "Parenting and Religious Education," s. 83; Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, İstanbul: Özgür Yay., 1989, ss. 84-91.

²⁵ Doğan Cüceoğlu, *İçimizdeki Çocuk*, İstanbul 1993, s. 53.

severler ve biri diğeri adına fedakarlık yapmaya hazırdır. Bu tür ailelerin en önemli özelliklerinden birisi de, aile üyelerinin birbirlerini şartsız olarak sevmeleridir. Bu sevgi, her hangi bir menfaat için değil, sadece o ailenin üyesi olduğundan dolaydır.

Zaman Birlikteliği: Mutlu ve huzurlu ailelerinin diğeri önemli bir özelliği de zamanlarını birlikte geçirmeleridir. Zaten insanın hiç unutmadığı, hep hatırladığı anlar, ailesiyle ve sevdiği insanlarla geçirdiği zamanlardır. Bu tür ailelerde, aile bireylerinin zamanlarını birlikte geçirmeleri demek, ille de pahalı ya da turistik mekanlarda geçirmeleri anlamına gelmez. Birlikte yemek yemek, ev işlerini birlikte yapmak, ev dışı faaliyetlerde, (Meselâ, spor yapmak, yürümek, piknik yapmak, camiye vs gitmek) birlikte hareket etmek, zamanı birlikte geçirmenin somut örnekleridir. Ancak bu aile üyelerinin tamamının, günlerini ve zamanlarını hep birlikte geçirecekleri anlamına gelmez. Aile üyeleri elbette istediklerinde, yalnız kalabilir ya da diğeri insanlarla da birlikte zaman geçirebilirler. Ancak bütün bunlar, aile üyelerinin karşılıklı rızalarıyla olur. Zaman birlikteliğinin en önemli unsurlarından birisi de, zamanın niceliğinden ziyade niteliğidir. Dolayısıyla kavga, gürültü ve karşılıklı şikâyet içinde birlikte ne kadar kalınırsa kalınsın, bunlar mutlu ve huzurlu bir ailenin özelliği değildir. Önemli olan, hem nicelik hem de nitelik olarak zamanın birlikte geçirilmesidir.²⁶

İletişim: Mutlu ve huzurlu ailelerin en temel özelliklerinden bir tanesi de aile fertleri arasında açık ve etkili iletişim şeklinin mevcut olmasıdır. Bu konudaki pek çok araştırma, aile başarısı ve mutluluğundaki anahtar rolün, etkili iletişim olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷ O halde aile içi etkili iletişimin unsurları nelerdir? Bu tür iletişimin en önemli özelliği, onun açık, belirgin ve samimi olmasıdır. Mutlu ve huzurlu ailelerin iletişiminde, yakınlık ve samimiyet temel unsurdur. Aile üyeleri bir takım olumlu iletişim özelliklerine sahiptirler. Aile bireyleri birbirlerini hem sözel olarak, hem de duygusal olarak dinlerler. Birbirlerine karşı dürüst ve samimidirler, birbirlerini eleştirmekten, değerlendirmeye tabi tutmaktan veya suçlamaktan kaçınırlar. Zira eleştiri ve suçlama, savunmacılık yaratır ve ilişkilerde bir rekabete yol

²⁶ Yapılan bir çalışmada Amerikalı ve İngiliz babaların çocuklarıyla günde bir dakikadan daha az birlikte zaman geçirdiklerini, diğeri taraftan Rus babaların ise, çocuklarıyla birlikte günde ortalama birkaç saat birlikte olduklarını ortaya koymaktadır. Bkz. Donald Ratcliff, "Parenting and Religious Education," s. 63.

²⁷ Neff, "Family Communication," s. 137.

açar ki, bu da açık ve gerçek paylaşımı engeller. Bu tür ailelerde, aile bireyleri en önemlisinden en önemsizine kadar, her mes'eleyi konuşurlar. Eğer ailedeki iletişim sadece, problemlerin nasıl çözüleceğine, işlerin nasıl yapılacağına dair olursa, bu iletişim, bir kişinin araba tamircisi veya dışçisiyle olan iletişiminden farklı olmaz.

Elbette bunları söylerken, mutlu ve huzurlu ailelerin hiç tartışmayacağı ya da farklı duygu ve düşüncelere sahip olamayacağı anlamına gelmez. Tabii ki birlikte yaşayan insanların farklılıkları olacaktır. Ancak etkili iletişim konusunda eksikliği olan aileler, her hangi bir anlaşmazlık durumunda iki tür hataya düşerler. Bu da ya gereğinden fazla kavga ederler ya da hiç tartışmaya girmezler. Sürekli zıtlıklar, tartışmalar ya da düşmanlıklar aile içi sağlıklı ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmadığı gibi, hayat yaşanmaz hâle gelir. Herkes nasıl birbirini alt edeceğinin hesabını yapar. Aile üyelerinin arasında birbirlerine güven kalmaz. Diğer taraftan anlaşmazlıkları hiç gündeme getirmeyen ve tartışmadan tamamen uzak duran ailelere gelince, bunlar da kızgınlık ve acılarını saklarlar ki, bu da daha sonra, aile üyeleri arasında çok daha şiddetli bir patlağın ortaya çıkmasına neden olur. Sonuçta, kimi aileyi terk eder, kimisi kendisini kötü bir alışkanlığa kaptırır ya da birbirlerine karşı olumlu ve olumsuz tüm duygularını kaybedebilirler.

Mutlu ve huzurlu aileler, çatışma ve olumsuzluklar, aşırı noktalara ulaşmadan çözümlenmeye çalışırlar. Bunların kullandığı tekniklerden birisi, aile bireylerinin birbirlerine saldırmaları, birbirlerine karşı gelmeleri yerine, ortadaki sorunu açıklamak, muhtelif çözüm önerileri sunmak ve herkes için en iyi olarak görülen çözüm yolunu araştırmaktır. Birbirlerini suçlamak ya da rekabet etmek yerine, işbirliğine önem verilir ve düşmanlıklar engellenmeye çalışılır. Elbette her durumun ya da sorunun çözülemediği anlar da olabilir, bu gibi durumlarda ise, saygılı bir şekilde "anlaşmama üzerine anlaşma" sağlanabilir.²⁸

Takdir ve Teşvik Etme: Psikolojinin öncülerinden birisi olan William James, takdir edilme ihtiyacının, belki de en önemli insani ihtiyaç olduğunu ileri sürmektedir. İnsanın çoğu gündelik olarak sırf takdir edilmek için pek çok şey yapmaya çalışır. Bu durum aile fertleri için de geçerlidir. Zira takdir etme, bir taraftan takdir edilen kişinin öz benliğini desteklerken, diğer taraftan da takdir eden ile takdir edilen kişi arasında güçlü bir bağ oluşturur.

²⁸ Demet Gürüz, Ayşen T. Eğinli, *İletişim Becerileri*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2008, ss. 140 vd.

rur. Diğer taraftan sorunlu ailelerdeki bireyler, birbirlerinin olumlu yönlerinden ziyade, olumsuz taraflarına odaklaşarak karşısındaki kişinin öz benliğini ve gururunu örselemeye çalışırlar. Böyle bir durumda, aile bireylerinin birbirlerine karşı olan, olumlu öz benlik duyguları hızlı bir şekilde azalır. Onun yerine sadece yıkıcı hisler kalır.

Psikologlar öz benliği (self-esteem) bir kovaya benzetmektedirler. Bu kova ya dolu (olumlu ve iyi) ya da boş (olumsuz, kötü) olabilir. Bir kişi eleştirdiği ya da kınadığı zaman, karşısındaki kişinin öz benlik kovasını dibe batırır. Öte taraftan eğer kişi, karşısındaki kişiyi över ve onu takdir ederse, o kişinin öz benlik kovasını doldurmuş olur. Ancak şu da bilinen bir gerçektir ki, öz benlik kovasını boşaltmak, doldurmaktan çok daha kolaydır. Bu aile üyeleri açısından daha kötü sonuçlar ortaya çıkarabilir. Zira aile fertlerinin çocuklara yönelik eleştirilerinin uzun süreli olumsuz etkileri vardır.

Sık sık eleştirilen kişiler, kendilerinde bir yetersizlik, incinme ve önemsizlik hissi geliştirebilir. Her ne kadar bazı aileler, yaptıkları eleştirilerin çocuklarının eksikliklerini düzeltmek olduğunu ve yaptıkları eleştirilerin, "yapıcı bir eleştiri" olduğunu ileri sürseler de, bunun doğuracağı sonuç, hiç de öyle değildir. Bunun sonunda çocuklar, "Ben hiç mi doğru yapmıyorum," "Ben demek ki yeteri kadar iyi değilim," gibi düşüncelerle kendisine karşı olan öz güvenini kaybedebilirler. Eleştiriler davranışları iyileştirme yerine daha da bozulmasına ve yozlaşmasına neden olabilir. Bunun için de olumsuz duygu ve düşünceler yerine, ailede olumlu duyguların yer almasına ve hakim olunmasına çalışılmalıdır.

Şunu unutmamak gerekir ki, çok az miktarda elmas ya da altın elde edebilmek için tonlarca maden ve tonlarca toz duman içinde çalışmak gerekiyor. O halde aile bireyleri de birbirlerinin kötü ve eksik yönlerini araştırma ve onlara odaklaşma yerine, iyi ve güzel yönlerini ön plana çıkarmaya çalışmalıdırlar.

Rol Performansları: Rol, aile bireyleri arasındaki kişilerin yapmaları gereken hususları içeren bir kavramdır. Aile üyelerinin her birinin değişik rolleri vardır. Başarılı bir şekilde fonksiyonunu devam ettiren aileler, her bir aile üyesi için muayyen bir rol tanımlamıştır. Bu tür ailelerdeki üyelerden her biri, kendi yapacağı görevi bilir ve gereğini yapar. Kısacası bir görev karmaşası yoktur. Bununla beraber, mutlu ve huzurlu aile üyeleri bu görevler konusunda çok da katı olmayıp, bir esneklik tutumu gösterirler. Herkesin yapmakla sorumlu olduğu görevini bilmesine rağmen, her hangi olağanüstü

bir durumda, aile ilişkilerinin normal düzeyde devam etmesi için, esnek olmanın da rahatlığını hissederler.

Aile için rol performanslarıyla ilgili diğer önemli bir husus da, her iki cinsin kendine has, cinsî kimlik özelliklerini doğru ve yeterli bir şekilde kullanmalarıdır. Eğer anne ve baba kendilerine has cinsî kimliklerine uygun davranışlarda bulunmazlarsa, çocuğun cinsî gelişiminde birtakım sapmalar olabilir. Bu alanda yapılan çalışma ve araştırmalarda, soğuk, reddedici ya da pasif babaların çocuklarıyla, erkeksi tutum ve davranışlarda bulunan kadınların çocuklarının eşcinsel oldukları ortaya çıkmıştır. Doğru olan, babanın erkek çocuklarına, annenin de kız çocuklarına kendi cinsî kimliklerine uygun olarak model olmalarıdır.²⁹

Rol performansındaki en önemli hususlardan birisi de hiç şüphesiz güç konusudur. Kimin neye karar vereceği ve kararların nasıl alınacağı anlamına gelen ailedeki güç konusu, rollerin tanımıyla ilgili bir husustur. Güç konusunun halledilmediği ailelerde, çatışma ve rekabet duyguları ortaya çıkabilir. Hem eşitlikçi, hem de esnek bir şekilde olmak kaydıyla, aile rolleri açıklanmış olan aileler, güç sorununu daha adil ve çalışılır bir şekilde halledebilirler.

Manevî Ortam: Mutlu ve huzurlu ailelerin en önemli özelliklerinden birisi de, evlerinde manevî bir ortam oluşturmalarıdır. Elbette manevî ortam, farklı kişilere göre farklı anlamlar ifade edebilir. Ancak genelde manevî ortam deyince akla, Allah'a iman, ahlâkî davranış, dinî yaşantı, ümit ve iyimserlik duyguları, doğruluk, sadakat, şuurculuk, erdemlik ve öz saygınlık gibi kavramlar akla gelmektedir.

Acaba manevî boyutun insanlara ve ailelere ne gibi faydalı yönleri vardır? Maneviyât, insanların hayatlarını değişik açılardan etkiler. Her şeyden önce maneviyyât, insanlara hayatın bir anlamı ve gayesinin olduğu hissini verir. Hayatın bir anlam ve gayesinin olduğuna inanmak, insanlara, günlük kaygı ve stresleri aşmasına yardımcı olur. Yine aile üyelerinden her han-

²⁹ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2008, s. 50; Nevzat Tarhan, "Cinsellik ve Toplumsal Hayat," www.mcaturk.com, (10.12.2009); Hayati Hökelekli, "Cinsiyet," maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C. VIII, s. 21.

gi birisinin başına gelecek olan ciddi hastalık, ölüm ve kayıp gibi krizlerle başa çıkmada yardımcı olur.³⁰

Yine ailelerin sahip olduğu inanç, onlara daha pozitif ve emin bir bakış açısı kazandırır. Her ne kadar dünyada pek çok kötülük ve huzursuzluklar olsa bile, onların iyilik ve güzellik konusundaki arayış ve çalışmalarının bir sonuç vereceğine inanırlar. Bunun tersini düşündüğümüzde, hayatın zorlukları ve karşı çıkılmaz güçlükleri karşısında kişinin kendisine güveni kalmayacağından onlarla başa çıkması da son derece zor olur. İncanın olmadığı yerde, hayatın bir amacı ve gayesi eksik kalarak, insanlar yalnızlık ve depresyona maruz kalırlar. Ancak inanç sayesinde aile ve aile fertleri bir ümit, dayanma gücü ve yaşama sevinci elde edebilir.

Kriz ve Stresle Başa Çıkma: Mutlu ve huzurlu aile bireyleri de diğer aile fertleri gibi zaman zaman günlük yaşamlarında çeşitli kriz ve streslerle karşı karşıya kalabilirler. Ancak onların özelliği, bu sıkıntılı anlardan kurtulma yollarını geliştirmiş olmalarıdır. Bu tür aileleri, diğer ailelerden ayıran temel faktör, onların yaşamlarındaki bu tür olumsuz durumlara olumlu bakabilecek noktaları bulma ve onlar üzerine odaklaşmalarıdır. Mutlu ve huzurlu ailelerdeki bireyler de elbette gerçekten üzücü, kızgınlık, ya da korkuya neden olabilecek olaylarla karşılaşabilirler. Ancak onlar bu tür olaylardan kurtulacak pozitif unsurlar da bulabilen kişilerdir. Onlar dengeli bir tutum ve davranış gösterebilme yeteneğine ve belli bir ümit besleme yeteneğine sahiptirler. Zira onlar bilirler ki, başlarına gelen her bela ve musibetin bir nedeni olduğu gibi, bir hikmeti de vardır.

Akla şu soru gelebilir: Bir ölüm, hastalık ya da tabii afet karşısında bu tür aileler nasıl olumlu olabilir ve nasıl pozitif bir yön bulabilirler? Güçlü aile fertleri bu önemli kayıplardan başa çıkmak için birlikte çalışmanın gerekliliğini bilirler. Onlar yaşam ne kadar zor olursa olsun, yaşanmaya ve ondan zevk alınmaya değer bir şey olduğunu bilirler. Yine bu tür aileler, bu olumsuz durumlarda, hiçbir kimsenin tek başına sorumlu olmadığını, bu-

³⁰ Maneviyatın ruh sağlığına olan olumlu katkıları için bkz. Mustafa Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumunu Açısından Bir Değerlendirme." Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 23, (2007), ss.65-92; H. G. Koenig, *Aging and God: Spiritual Pathways to Mental Health in Midlife and Later Years*, New York: Haworth Pastoral Press, 1994.; H. G. Koenig, *Religion, Spirituality, and Medicine: Research Findings and Implications for Clinical Practice*. *Southern medical journal*. 97 (12), 2004, ss. 1194-1200.

nunla beraber ailedeki herkesin en küçüğünden en yaşlısına kadar bu zorlukları aşmada bir şeyler yapabileceğine inanır ve yapmaya çalışırlar. Yine onların en büyük özelliklerinden birisi de, sadece kendi aileleri için neler yapabileceklerini bilecek kadar değil, neleri yapamayacakları, nelerin üstesinden gelemeyeceklerini de bilecek kadar zekidirler.

Bu ailelerde bu tür olumsuz durumlarda başa çıkmadaki en büyük desteklerinden birisi de yukarıda da kısmen bahsettiğimiz gibi, manevî güç yani imanlarıdır. Onlar bu tür olaylarda imanları ve ümitleri sayesinde bu olayların etkisinden kurtulmaya çalışırlar. Kriz anlarında bu ailelerin başvurduğu diğer bir yöntem de, aile bireyleri arasındaki açık iletişimidir. Aile bireyleri birbirlerine karşı olumsuz tepki vermekten korkmadan ve endişe duymadan rahatça duygu ve düşüncelerini paylaşabilirler.³¹

2. Çocuğun Gelişim Özelliklerine Dikkat Edilmelidir:

Diğer eğitim alanlarında olduğu gibi, değerler eğitimi konusunda da, çocuğun biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişim özelliklerini dikkate almak gerekir. Çocukların gelişim dönemlerini ve özelliklerin bilmek, verilecek olan değerler eğitiminin başarısını da olumlu yönde etkileyecektir. Eğer bu gelişim dönemleri bilinmezse, çocuğun yaptığı bazı davranışlar, anne baba tarafından ahlâksızlık olarak algılanabilir.

Psikologlar çocukluk dönemi ahlâk gelişimini beş dönem hâlinde incelemektedirler.³² Bu gelişim dönemlerini şu şekilde özetleyebiliriz.

³¹ Nick Stinnett ve Nancy Stinnett, "Search for Strong Families," *Handbook of Family Religious Education*, ed. Blake J. Neff and Donald Ratcliff, Alabama: REP, 1995, ss. 167-179; Jon R. Haris, "Dysfunction, Healing, and the Family Origin," *Handbook of Family Religious Education*, ed. Blake J. Neff and Donald Ratcliff, Alabama: REP, 1995, ss.192-194. (188-206).

³² Bu konuda farklı görüşler vardır. Ancak biz bu konuda Mehmet Zeki Aydın'ın gruplamasını dikkate alarak açıklamaya çalıştık. Aydın, *Ailede Ahlâk Eğitimi*, ss. 63-92. Bu konudaki farklı görüşler için bkz. Meral Çileli, *Ahlâk Psikolojisi ve Eğitimi*, Ankara: VYayınları, 1986, ss. 15-69; Uwe Gielen, "Kohlberg's Moral Development Theory," *The Kohlberg Legacy for the Helping Professions*, ed. Lisa Kuhmerker, Birmingham, Alabama, Doxa Books, 1994, s. 20; Claity P. Massey, "Preschool Moral Development," *Handbook of Preschool Religious Education*, ed. Donald Ratcliff, Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1988, s. 82; Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fak., Yay., 1998, ss. 161-160 vd.

Ahlâk Öncesi Dönem: İlk birkaç yılında çocuklarda değer kavramı diye bir şey yoktur. Ancak çocuk üç yaşına doğru, bazı davranışların iyi ve yapılması gerektiğini, bazı davranışların ise kötü olup, yapılmaması gerektiğini öğrenmeye başlar. Bu dönemde çocuklar genelde olumsuz ve asidirler. Anneye karşı fizikî saldırganlık, objeleri atmak ve zarar vermek, kendisini yaralamak, eline geçen nesnelere fırlatmak gibi taşkınlıklar had safhadadır.³³ Anlamını bilmeseyse de konuşmasında küfürlere çokça yer verebilir. Yine bu dönemde çocuklar gerçek kavramına sahip olmadıklarından, bazı şeyleri gereğinden fazla abartarak yalan söyleyebilirler.³⁴ Yine bu dönem çocuklarında henüz bir mülkiyet anlayışı oluşmadığından kendilerine ait olmayan her hangi bir nesneyi kolaylıkla alabilirler.³⁵ Tüm bu olumsuz gibi görülen davranışlar abartılmamalıdır. Çocuk bu dönemde, bir davranışı anne ve babasının tasvip edip etmemesine göre yapar ya da yapmaz. Bu dönemde anne ve babanın yapacağı şey, kesin tavırlı olmak ve yaptığı olumsuzlukların üzerinde fazla durmamaktır.

Bencillik Dönemi: Çocukların ilk 3-5 yıllarının en önemli özelliklerinden birisi de onların bencil bir duyguya ve yapıya sahip olmalarıdır. Çocuklar genellikle altı yaşlarına kadar bencil olup, davranışlarını başkalarının durumunu ve görüşünü fazla dikkate almadan, kendi istekleri doğrultusunda değerlendirir. Ahlâkî kuralları bir baskı olarak algırlar. Çocuğun olumsuz davranışlarının en yüksek olduğu dönem üç-dört yaşlarıdır. Çocuk bu dönemde inatçıdır. Bazen sırf inat olsun diye, istenmeyen davranışları yapabilir.

Her ne kadar çocuğun ilk beş yılında bir takım gelgitler görülüp, çocuk tam olarak birtakım değerlerin farkında olmasa bile, ilk beş yıl çocuğun kişiliğinin biçimlendiği en önemli yıllardır. Çocuk altı yaşına geldiğinde de, artık kişiliğin temel yapısı belirlenmiş olur. Artık bu, çocuğun ömür boyu süreceği temel kişiliktir.

Genel olarak çocuklar altı yedi yaşlarına kadar, "başkalarına uygunluk dönemi" dediğimiz özellikleri yansıtır. Bu dönemde çocukların değer anlayışı büyük ölçüde otoriteye bağlıdır. Büyüklerin cezalandırdıkları dav-

³³ Juddy Dun, "The Beginning of Moral Understanding: Development in the Second Year," *The Emergence of Morality in Young Children*, ed. Jerome Kagan and Sharon Lamb, Chicago and London: University of Chicago Press, 1990, s. 97.

³⁴ Ersanlı, *Ben Olmak İstiyorum*, s. 83.

³⁵ Ersanlı, *Ben Olmak İstiyorum*, s. 75.

ranışlar yanlış olup, görev ve sorumluluk, otoriteye itaat olarak anlaşılır. Yine bu dönemde çocuklar için niyetten ziyade davranışların sonuçları önemlidir. Çocuklar, ancak sekiz yaşından itibaren davranışlarla niyetler arasında bir ilişki kurabilirler. Bu dönem, çocuğun kolay etkilendiği bir dönem olduğundan, anne ve babaların davranışlarına önem vermeleri, sözleri ve davranışlarıyla çocuğa örnek olmaları gerekir.

Duygusal Vicdan Dönemi: Düşüncenin uyandığı bir dönem olup, genellikle yedi-on iki yaş dönemini kapsar. Çocuklar yedinci yaştan itibaren, ahlâkî kavramları anlamaya başlarlar. Bu anlamda yedinci yaş ayırt etme (temyiz) yaşıdır. Özellikle dokuz on yaşından itibaren çocuk, artık iyi ile kötüyü, haklı ve haksız kavramlarını ayırabilecek düzeydedir. Bu dönemdeki çocuklar belli bir ahlâk kavramını oluşturmaya başlarlar. Çocuk doğruluk, dürüstlük, adalet, kişisel hak ve özgürlükler konusunda belli bir görüş edinmiştir. Hak ettiğine inandığı bir ceza karşısında ses çıkarmazken, haksızlık yere cezalandırıldığında da aşırı derecede öfkelenir. Bu dönemde çocuk, her ne kadar okul ve belli bir dereceye kadar sosyal bir çevre edinmişse de yine de çocuklar, anne ve babalarına son derece yakın olup, bağımlıdırlar.

Yaklaşık on yaşından itibaren çocuk, kendisine telkin edilen davranış kurallarını benimsemeye başlar. Bu yaşlarda çocuk bazı davranışların iyi, bazı davranışların ise yanlış olduğunu, bağımsız olarak kabul etmeye başlar. Artık bu yaşlarda çocuklarda bağımsız düşünce gelişmeye başladığından, evdeki ve okuldaki otoriteye karşı açık ve gizli bir direnişe geçebilirler. Anne ve babalarının yanlışlarını bulmaya ve onları eleştirmeye çalışırlar. Ergenliğe doğru geçimsiz, ters, inatçı, kıskanç, bencil bir çocuk olabilir. Birtakım duygusal patlamalar ve değişimler yaşayabilirler. Çocukların bu dönemdeki olumsuz davranışlarına bakarak, yanlış girişimlerde bulunmamak gerekir. Bu tür olumsuz davranışlar onların davranışlarının daha da kötüleşmesine neden olabilir. Bu dönemde anne babalara düşen görev, yine serinkanlılıkla, sabırla ve hoşgörüsüyle davranarak, onlara model olmaya devam etmektir.

Akılci Vicdan Dönemi: Bu dönem, ergenlik dönemi olarak adlandırılan 13-21 yaş arasını kapsar. Bu dönemde çocuk (ergen) ahlâkî ilke ve prensipleri dış güçlerden ziyade, bizzat kendi vicdanıyla ve kendi geliştirdiği ahlâkî ilkeleriyle tanımlar. Bu dönemde birey artık, sadece kendisi için değil, başkalarını da dikkate alan, yüksek düzeyde bir değerler sistemi geliştirir. Hak, adalet, yardımlaşma ve paylaşma gibi ahlâkî değerlerin en yüksek olduğu dönem, bu dönemdir.

Her ne kadar ergenlik döneminde bir takım uyumsuzluklar, olumsuzluklar ve ters tepkiler görülse bile, tüm bu davranışlar onun aslında, olumlu bir kişiliğe yönelmesinin ilk adımlarıdır. Bu yüzden bu dönemde ergenleri, sert ve katı tutumlarla yola getirmek yerine, kendi kişiliğinin oluşmasına imkân ve fırsat vermek gerekir. Bu dönemde yapılması gereken belki iki önemli husus vardır. Bunlardan birincisi, çevresine uyması ve kendi isteklerini sınırlaması için baskı yapılmamalı ve kendisinden aşırı isteklerde bulunulmamalıdır. Aksi takdirde ya isyan bayrağını açıp, hiçbir şey dinlemez, ya da içine kapanarak pısrık birisi olur. İkinci olarak da, çocuğa aşırı özgürlük vermemek gerekir. Zira böyle bir tutumun sonucunda da sınır tanımaz bir duruma gelebilir. Dolayısıyla, her yaş döneminde olduğu gibi, bu dönemde de tutarlı ve dengeli bir disiplin uygulamak gerekir.

3. Dengeli Bir Disiplin Uygulanmalıdır:

Değerler eğitiminde ele almamız gereken en önemli konulardan bir tanesi de, ailenin çocuğa uygulayacağı disiplin ve ceza şeklidir. Bilindiği gibi ailenin en önemli fonksiyonlarından birisi de, aile fertlerini belli ölçülerde kontrol altında tutmaktır. Kontrol, disiplini, hatta gerektiğinde cezayı da gerektirebilir. Dünyanın neresinde olursa olsun, çoğu anne-babanın çocuğuna çeşitli cezalar verdiği bir gerçektir.³⁶ Çocukların büyüdükçe, anne ve babalarının onlara karşı tutumlarının daha fazla eleştirel olduğu ve daha katı disiplin şekli uyguladıkları da bir vakiadır.

Her ne kadar çocuklara uygun bir disiplin kullanılması gerekli ise de, çocuklara karşı kullanılan fizikî cezanın çocuklar üzerinde olumsuz bir etki bırakacağı bir gerçektir. Bu konuda yapılan araştırmalar, fizikî ceza ile çocukların gösterdiği saldırganlık ve sosyal uyumsuzluk arasında bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Yine cezalandırılmaktan korkan çocuk, cezadan sakınmak için anne ve babasından uzaklaşmaya çalışmakta, böylece aile ile çocuk arasında fizikî ve psikolojik bir ayrılığa neden olmaktadır.³⁷

³⁶ Meselâ, ABD’de yapılan bir araştırmada, üç yaş üzeri çocuğa sahip anne-babaların % 90’ının çocuklarının kışına ya da yüzüne vurduklarını, on yaş çocuklarına sahip olan anne-babaların da üçte ikisinin çocuklarını dövdüklerini ya da iteklediklerini rapor etmişlerdir. Araştırmaya katılan kişilerden % 10’da şiddetli bir şekilde çocuklarını dövdüklerini dile getirmişlerdir. Bkz. Ratcliff, “Parenting and Religious Education,” s. 69.

³⁷ Ratcliff, “Parenting and Religious Education, s. 70.

Anne ve babaların kullandığı disiplin şekilleri, çocukların psikolojik gelişimi kadar, onların dinî ve manevî anlayışlarını da etkilemektedir. Çocukların aile yapılarıyla Allah inançları arasındaki ilişkiye yönelik yapılan ampirik bir çalışma oldukça ilginçtir. Bu araştırma sonucuna göre, izahı yapılmaksızın katı bir disiplin anlayışı ya da sert fizikî cezaya maruz kalan çocuklarla, soğuk bir anne ve babaya sahip olan çocukların, Allah inancı da sert, korumasız, insanları en ufak hatalarından dolayı cezalandıran, sel, felaket, deprem gibi doğal afetlere ve ölümlere neden olan bir Allah tasavvuruna dönüşmektedir.

Kayıtsız, umursamaz anne ve babaların çocukları da uzak ve ilgilenmeyen bir Allah imajına sahip olmaktadır. Tutarsız bir disiplin anlayışına sahip olan aile çocuklarının Allah anlayışı da, anne ve babalarının tutumlarına paralel olarak, fazla adaletle ilgilenmeyen, bireylerin davranışlarıyla uygunluk arz etmeyen, uygunsuz mükafatlar veren, ne zaman nasıl bir ceza vereceği belli olmayan bir Allah anlayışına neden olmaktadır. Diğer taraftan, terapötik bir aile ortamından gelen çocukların Allah anlayışları ise, tüm yiyecek ve içecekleri veren, seven ve koruyan, her türlü hastalıklara şifa veren ve iyileştirici bir güce sahip, aile ve dünyadaki tüm yanlışlıklar üzerine hakkı olan bir Allah anlayışıdır.³⁸ Hatta Kenneth E. Hyde, çocukların Allah fikirlerinin, anne ve babalarından alındığını ortaya koyan pek çok araştırma kaydetmektedir.³⁹

Acaba anne ve babalar, çocuklarına hiç mi ceza vermeyecektir? Bu konu hem İslâm eğitimcileri hem de batı eğitimcileri tarafından yüzyıllar boyunca tartışılmış ve hala da tartışılmaktadır. Hem çağdaş eğitimciler hem de klasik İslâm eğitimcilerinden bazıları, son çare olarak ve aşırı olmamak kaydıyla fizikî cezanın verilebileceğini ifade etseler bile,⁴⁰ şu bilinen bir ger-

³⁸ David Heller, *The Children's God*, Chicago and London: University of Chicago Press, 1986, ss. 69-71-79-93; Ratcliff, "Parenting and Religious Education, s. 70-71.

³⁹ Bkz. Kenneth E. Hyde, *Religion in Childhood and Adolescence*, Birmingham, Alabama: REP, 1990, ss. 83-97.

⁴⁰ Bkz. İbn Sahnun, *Adabu'l-Muallimin*, çev. M. Faruk Bayraktar, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fak., Yay., 1996, ss. 45-48; M. Faruk Bayraktar, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Şaban Şifai'nin Çocuk Eğitimi İle İlgili Görüşleri," *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 4 (1997), s. 143; Kadri Yıldırım, "İslam Kültüründe Küttab Eğitimi Üzerine Bir İnceleme," *İlmi Diyanet Dergi*, c. 45, sayı 3 (Eylül 2009), s. 135-136, Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, ss. 69; M. Faruk Bayraktar, "Ailenin Eğitim Görevi," *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 2 (1995), s. 136-137.

çektir ki, değerler eğitiminde fizikî ceza etkili bir metot olmadığı gibi, aksine olumsuz yönde etki etmektedir.

Fizikî ceza çocukta, çocuğun kişiliğini ezmek, kendine güvenini yok etmek, yalana, hilekarlığa ve iki yüzlülüğe sevk etmek gibi kötü ahlâkî sonuçlara yol açtığı gibi, evden kaçma, korkak ve ürkek olma, içedönüklük, pasiflik, saldırganlık ve düşmanlık, başkalarına eziyet verme, sadist ruhlu ve mazohist olma ve altını ıslatma gibi pek çok psikolojik ve sosyolojik yönden de olumsuzluklara neden olabilmektedir.⁴¹ Hele hele baskıyla, dayakla ya da zorlamayla dinî ve ahlâkî değerleri kazandırmaya çalışmak, tamamen olumsuz sonuçların doğmasına neden olabilir.⁴² Dolayısıyla, mümkün olduğunca, özellikle fizikî cezaya başvurmamak ve alternatif disiplin şekilleri kullanmak gerekir.

Alternatif disiplin şekilleri olarak da, yanlış davranışı görmezden gelmek, tazmin (hatasını düzelttirmek), çocuğu sevdiği arkadaş grubundan ayırmak ve yalnız bırakmak, sevdiği bir şeyden mahrum bırakmak, alternatif bir davranışla ödüllendirmek, yaptığı davranışın yanlış olduğunu açıklamak ve kanıtlamaya çalışmak, doğal sonuçlarıyla karşı karşıya bırakmak, arzulanan davranışa model olmaya çalışmak, sözleşme yapmak ve yeniden yönlendirmek sayılabilir.⁴³

⁴¹ Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, İstanbul, Mavi Yay., 1997, s. 27; Eliot Turiel, Melanie Killen and Charles C. Helwig, "Morality: Its Structure, Functions, and Vagaries," *The Emergence of Morality in Young Children*, ed. Jerome Kagan and Sharon Lamb, Chicago and London: University of Chicago Press, 1990, s. 223; Ersanlı, *Ben Olmak İstiyorum*, s. 105; Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara, Doğu Matbaası, 1987, ss. 152-161.

⁴² Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1995, s.43; C. Gotthilf Salzmann, *Nerede Hata Yaptık?* Çev. Zeki Karakaya, Samsun: Etüt Yay., 2004, ss. 73-78; Bruce Hunsberger ve L. B. Brown, "Religious Socialization, Apostasy, and the Impact of Family Background," *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol 23, no 3, 1984, s.239-240; Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, s. 69.

⁴³ Ratcliff, "Parenting and Religious Education," s. 71; Jerry Aldridge and Jean Box, "Moral and Affective Dimensions of Childhood," *Handbook of Children's Religious Education*, ed. Ronald E. Ratcliff (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1992), ss. 85-86.

4. Çocuğa İyi Örnek ve Model Olunmalıdır:

Çocuklara olumlu değerleri kazandırmadaki en önemli metotlardan birisi de, aile bireylerinin çocuklarına örnek ve model olmasıdır.⁴⁴ Bir atasözümüzde de belirtildiği gibi, "Ağaca çıkan keçinin, dala bakan oğlağı olur." Çocuklar, ilk yıllardan itibaren, etrafındaki insanların tutum ve davranışlarını gözetler ve onları en ince ayrıntısına kadar kopya eder. Küçük çocuklar, anne ve babalarının eylemlerini, sözlerini, yapmacık davranışlarını ve mikliklerini olağanüstü bir şekilde kopya etme yeteneğine sahiptirler. Erik Erikson'a göre çocuklar, diğer insanlara karşı olan güven veya güvensizliği, bağımlılık veya bağımsızlığı ya da sorumluluk veya sorumsuzluğu, etrafındaki insanları gözlemleme ve onları model alma yoluyla öğrenirler.⁴⁵ Bununla birlikte çocuklar, sözden ziyade davranışların etkisinde kalırlar.

Büyüklerin kendilerinin yaptıkları davranışları çocuklarından yapmamalarını ya da yapmadıkları davranışlarını çocuklarından yapmalarını istemeleri onları şaşırtır ve onlarda hangi davranışın iyi, hangisinin ise kötü olduğu konusunda kesin fikir oluşmamasına neden olur. Ayrıca bu durum onların büyüklerine karşı güvenlerini de sarsar.⁴⁶ Aslında söz davranış uygunluğu, sadece küçük çocukların işi olmayıp, yetişkin insanlar için de söz konusudur. Bu durum, Kur'an'ın da önemle üzerinde durduğu bir husustur.⁴⁷

Çocuklar, iyi ya da kötü olsun birçok sosyal davranışı başkalarını gözlemleyerek öğrenirler. Günümüzde bu yaklaşım, "sosyal öğrenme modeli" olarak adlandırılmaktadır. Bu modelin öncülerinden biri olan Albert Bandura'ya göre, çocuklarda sıkça görülen saldırganlık davranışlarının nedeni de, çevresinde gördüğü bu tür davranış şekilleridir.

Meselâ, dövüşen iki çocuk, diğer çocuklar için de bir model ve örnek olmuş olur. Onları seyretmek suretiyle birbirlerini itip kakabilirler ve böylece diğer arkadaşları da öğrenmiş olur. Yine benzer olarak, oldukça kaba bir ortam, yerde yetişen bir kişi, pek çok dövüş ve kavgaya tanık olduğundan, kendisi de o tür kavga ve dövüşleri benimseyebilir. Böylece çocuklar, düş-

⁴⁴ Bayraktar, "Ailenin Eğitim Görevi," s. 133; Charles R. Kniker, *You and Values Education*, Columbus, OH: Bell and Howell Company, 1977, s. 35.

⁴⁵ Erik H. Erikson, *Childhood and Society*, New York: Norton, 1963, ss. 247-274.

⁴⁶ Hüseyin Peker, *Din ve Ahlâk Eğitimi*, Samsun: 1998, s. 52.

⁴⁷ Bkz. Kur'an, 31:33; 35:45; 60:40; 61:2.

manca davranışlara model olan insanların eylemlerini taklit etmek suretiyle, saldırgan davranışları kazanmış olurlar.⁴⁸

Bununla birlikte, her model aynı şekilde etkili olmayabilir. Etkili olabilme için, bir modelin bazı özelliklere sahip olması gerekir. Bunlardan dört özellik aşağı yukarı tüm çalışmalarda vurgulanmaktadır: Güç, ihtiyaçları karşılama, algılanan benzerlik ile sevilme ve takdir edilme.⁴⁹ Güç, arzu edilen kaynakları kontrol etme ve diğerleri üzerinde etkiyi kullanma yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Çalışmalar, çocukların izafi olarak daha güçlü yetişkinleri taklit etme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. İhtiyaçları karşılamanın da model almada önemli bir yeri vardır. Buna göre, çocuklar sıcak, mükâfatlandırıcı ve şefkatli modelleri; soğuk, cezalandırıcı ve uzak olanlara nispetle daha fazla taklit etme eğilimindedirler. Algılanan benzerlik de, model almada diğer önemli bir etkidir.

Erkek çocukları diğer çocuk ve yetişkin erkekleri; kızlar diğer kızları ve kadınları; güçlü ve atletik çocuklar güçlü ve atletik olan kişileri, sakin ve düşünceli çocuklar da kendileri gibi çekingen ve sakin kişileri model alma eğilimindedirler. Taklit etmedeki en önemli faktörlerden birisi de, sevilme ve takdir edilme duygusudur. Özellikle çocuklar, sevdikleri ve takdir ettikleri yetişkinleri taklit etme eğilimi gösterirler.⁵⁰

Değerleri benimsemeye, önceleri bilinçsiz bir şekilde başlayan taklit yoluyla öğrenme, özdeşleşmeye kadar ulaşabilir. Çocuk açısından baktığımızda, özdeşleşme, çocuğun anne ve babası gibi düşünmesi, onlar gibi olmaya çalışması ve çok sevdiği ve hayranlık duyduğu bir yetişkin figürüne kendini benzetme sürecidir. Çocuk sadece davranışlarıyla değil, tüm değerleri, tutumları ve standartları ile başta anne babası olmak üzere yetişkinlere benzemeye çalışır. Her ne kadar ailede temel özdeşim modelleri anne ve baba olsa da, ailenin diğer fertleri de olabilir. Bu üyelerin bozuk bir kişilik yapısına sahip olmaları durumunda, olumsuz davranış örneğinin, çocuğa yansıma imkânı da söz konusudur.

⁴⁸ Donelson R. Forsyth, *Social Psychology*, Monterey, California, Brooks/Cole Publishing Company, 1987), s. 400; David G. Myers, *Social Psychology*, fourth edition, New York, McGraw-Hill, 1993, s. 434.

⁴⁹ Grace J. Craig, *Child Development*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1979, ss. 994-95; krş. Peker, a.g.e., s. 49.

⁵⁰ Edwards, *Promoting Social and Moral Development in Young Children*, s. 150.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında şunu söyleyebiliriz ki, bir anne ve babanın çocuğu için güzel örnek olmaktan daha önemli ve büyük bir işi yoktur.⁵¹ Anne ve babanın ne olduğu, ne söylediğinden ve ne yaptığından çok daha önemlidir. Eğer anne-baba, çalışma, sevmeye, affetmeye, nazik olma, sorumluluk sahibi olma ve dürüst olma gibi birtakım dinî ve ahlâkî kuralları öğütliyorsa, bunları başta kendilerinin yapması ve yaşaması gerekir. Değerler çocuklar tarafından sözden ziyade, eylem yoluyla daha etkili bir şekilde kazanılır. Olumlu ya da olumsuz olsun, anne babalar çocukları için doğal eğitim ve öğrenme modelleridir.

Model olma ile ilgili olarak aşağıdaki tespitler son derece önemlidir.

Eğer bir çocuk, sürekli eleştirilmişse, kınama ve ayıplamayı öğrenir

Eğer bir çocuk, kin ortamında büyümüşse, kavga etmeyi öğrenir.

Eğer bir çocuk, alay edilip aşağılanmışsa, sıkılıp utanmayı öğrenir.

Eğer bir çocuk, sürekli utanç duygusuyla eğitilmişse, kendini suçlamayı öğrenir.

Eğer bir çocuk, hoşgörüyle yetiştirilmişse, sabırlı olmayı öğrenir.

Eğer bir çocuk, desteklenip yüreklendirilmişse, kendine güven duymayı öğrenir.

Eğer bir çocuk, övülmüş ve beğenilmişse, takdir etmeyi öğrenir.

Eğer bir çocuk, hakkına saygı gösterilerek büyütülmüşse, adil olmayı öğrenir.

Eğer bir çocuk, güven ortamı içinde yetişmişse, inançlı olmayı öğrenir.

Eğer bir çocuk, kabul ve onay görmüşse, kendini sevmeyi öğrenir.

Eğer bir çocuk, aile içinde dostluk ve arkadaşlık görmüşse, bu dünyada mutlu olmayı öğrenir.⁵²

5. Aile Bireyleri Birlikte Hareket Etmelidir:

Yukarıdaki madde de açıkladığımız gibi, değerlerin kazanımındaki en önemli rol modelleri, anne ve babalarıdır. Ancak bu konuda etkili olabilmeleri için, aile bireylerinin birlikte hareket etmeleri gerekir. Davranış birlikteliği, eğitimde başarılı olmanın ilk ve en önemli şartıdır. En basit şekliyle, babanın hatalı bulunduğu bir davranış, anne tarafından onaylanıyorsa, anne-

⁵¹ Robert E. Clark, "Elementary-age Children," *Christian Education: Foundations for the Future*, ed. Robert E. Clark, Lin Johnson and Allyn K. Sloat, Chicago: Moody Press, 1991, s. 245.

⁵² Aydın, *Ailede Ahlâk Eğitimi*, ss. 191-194; Ersanlı, *Ben Olmak İstiyorum*, s. 90.

nin hoş karşılamadığı bir davranış da baba tarafından teşvik edilirse, çocuklara bir takım olumlu değerlerin kazandırılması mümkün değildir.

Aile bireylerinin birlikte hareket etmemeleri çocuğu ortada bırakır. Zira böyle bir aile ortamında yetişen çocuk, neyin iyi neyin kötü, hangi davranışın nerede ne zaman yapılıp yapılmaması gerektiğini bilemez. Tüm aile bireyleri, evin düzenini sağlamak ve çocuklara güzel örnek olabilmek için konulan kuralların uygulanmasında tutarlı olmaları gerekir. Birinin tepki gösterip, diğerinin tepkisiz kalması, çocuğun ebeveynine güvenini yitirmesine yol açar. Ebeveynler koydukları kurallar konusunda tutarlı olmalıdırlar.

Anne ve babalar birlikte hareket etmeleri gerekir derken, bunun her alanda mutlak anlamda birlikte hareket etmeleri ya da bazı durumlarda görüş ayrılığına düşmemeleri anlamına da gelmez. Burada önemli olan, farklı görüşleri varsa bunun nedenini çocuğa anlayacağı bir şekilde izah etmek, ya da daha doğrusu, bu farklı görüşleri çocuğun yanında tartışmaktır. Tartışıldığı takdirde çocuk, hangi tarafın görüşünün daha doğru olduğunu anlayamayacağı gibi, anne ve babasını mutsuz eden bir sorunun da kaynağı olduğu düşüncesine kapılabilir. Bu ise çocukta ciddi anlamda psikolojik bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Şu husus bilinmelidir ki, anne ve babanın her tartışması olumlu ya da olumsuz olarak çocuğa etki eder. Eğer varsa, çocuğun hataları, başarısızlıkları ve olumsuz davranışları ve bunların düzeltilmesi konusunda takip edilecek yollar, önceden tartışılmalı, nasıl bir yol izlenilmesi gerektiğine karar verilmeli, çocuk yalnızca nihai kararlar karşılmalıdır.

6. Değerlere İlişkin Bilgi Verilmelidir:

Çocuk doğuştan fitrî özellikleri dışında hiçbir şey bilmediğine göre, ya sosyal çevresinde bulunan kişileri taklit etmek yoluyla, ya da kazandırılmak istenen değerler konusunda bilgilendirmek suretiyle öğrenecektir. Aslında eğitimin bilgi, davranış ve duygu olmak üzere üç boyutu vardır. Davranış daha çok taklit ve model yoluyla öğrenilirken, hangi davranışın iyi, hangi davranışın kötü olduğu hususu da daha ziyade bilgi yoluyla öğretilir.

Değerler konusunda çocuğa bilgi verirken, birtakım hususlara da dikkat etmek gerekir. Bunun için de çocuğa uzun uzadıya öğütler vermek yerine, kısa öğütler daha etkilidir. Bir atasözümüzde de belirtildiği gibi, "*Çocuk, çok seversen bahtsız, çok söylersen arsız, aç bırakırsan hırsız olur.*" Kısa ve sade

fikirler daha kolay anlaşılır ve kabul edilir. Bu konuda Kur'ân'a baktığımızda, Lokman (as)'ın oğluna, kısa ve öz olarak birtakım tavsiyelerde bulunduğunu görmekteyiz.⁵³

Verilecek bilgi ile ilgili olarak dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da verilecek bilgilerin çocuğun gelişim düzeyine uygun olmasıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, her yaş döneminin belli özellikleri ve bir öğrenme kapasitesi vardır. Ayrıca her çocuğun ayrı bir yapısı ve mizacı vardır. Vereceğimiz bilgilerle çocuğun bu özelliklerinin uyuşması gerekir. Çocuğa bir takım değerleri kazandırmada uygun fırsatları kollayıp değerlendirmek gerekir. Söz konusu çocuk olunca, çocuklara bilgi verilecek en iyi zaman, onların oyun ve eğlence zamanları yani doğal ortamlardır. Bu zamanları fırsat bilerek, değerler konusunda birtakım bilgiler verilebilir.

Tüm bunlara ilave olarak, çocukların olumsuz ve yanlış davranışlarına vurgu yapmak yerine, doğru, iyi ve güzel olanlara vurgu yapılmalıdır. Çocuğun hatalı davranışları karşısında onur kırıcı, hakaret içeren sözler yerine, onun yanlış görmesine yardımcı olacak sözler söylemek, uygun bir şekilde açıklama getirmek daha etkili olur.

7. Kitle İletişim Araçlarının Zararlarından Korunmalıdır:

Çocuklara değerleri kazandırmada olumlu çevre şartları oluşturmak kadar, değerleri olumsuz yönde etkileyen çevre şartlarından uzak tutmak da bir o kadar önemlidir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, olumsuz çevre şartlarının olumlu çevre şartlarına göre daha etkili olması ve kontrol edilmesinin de son derece zor olmasıdır.

Günümüzde olumsuz çevre faktörlerinin başında, kitle iletişim araçları dediğimiz, yazılı ve sözlü basın, yani kitap, dergi, gazete, sinema, tiyatro, radyo, televizyon, bilgisayar, internet, CD, DVD gibi çeşitli oyun malzemeleri aklı gelmektedir. Çocukların, gençlerin, hatta yetişkinlerin bile ahlâkî tutum ve davranışlarını etkileyen (daha çok da olumsuz yönde) en önemli faktörlerden birisi de medya, özellikle görsel medya olarak adlandırabileceğimiz televizyon ve internet ortamıdır.

Doğru ve yerinde kullanıldığında elbette kimse bu teknolojik aletlerin faydasını inkar edemez. Ancak mevcut duruma baktığımızda, yaygın olması itibarıyla özellikle televizyonun ahlâkî tutum ve davranışlar açısından bazı

⁵³ Bkz. Lokman suresi (31), 13-19.

olumsuz etkilerinin olduğu da yadsınamaz. Bir kere mes'eleye zaman açısından bakıldığında, televizyon karşısında geçirilen zamanın, aktif olarak insan hayatının yaklaşık % 25'ine tekabül ettiğini görmekteyiz.⁵⁴ Bu süre belki insanın uykuya ve çalışmaya ayırdığı süre hariç, yaşamın diğer tüm etkinliklerinden daha fazla bir süreyi kapsamaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalar, bir çocuğun doğuşundan lise sonlarına kadar televizyon ya da internet başında geçirdiğini zamanın, okul yıllarında geçirdiği zamandan daha çok olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁵ Dolayısıyla evde ve okulda verilen bilgiler bir bakıma modası geçmiş bilgiler konumuna düşmekte ve çocuk ve gençleri hayata kitle iletişim araçları hazırlamaktadır.

Bununla beraber televizyonun en olumsuz yanı, özellikle çocuklarda, saldırganlık ve şiddet duygularının ve davranışlarının oluşmasına neden olmasıdır. 1950'li yıllardan beri yapılan araştırmalar, televizyonun çocukların gerçek hayatlarında onları daha saldırgan yaptığını ve şiddete başvurmalarına neden olduğunu göstermektedir.⁵⁶ Bu etki, tüm coğrafik ve sosyoekonomik farklılıklar gösteren çocuklar için, her iki cinsiyet için ve duygusal problemleri olan çocuklar kadar normal çocuklar için de geçerlidir. Amerikan Millî Ruhsal Sağlık Kurumu'nun raporuna göre, televizyon, saldırganlık davranışlarına iki açıdan neden olmaktadır: Birinci olarak çocuklar, televizyonda gördüklerini taklit ederler, ikinci olarak da nakledilen bu değerleri

⁵⁴ Eğer biz, bir kişinin günde ortalama olarak sekiz saat uyduğunu kabul edersek, geriye aktif olarak geçirebileceği 16 saati kalmaktadır. Ortalama olarak dört saatini televizyon başında geçiren bir kişi için de bunun anlamı, toplam hayatının dörtte birinin televizyon karşısında geçirmesi demektir.

⁵⁵ Meselâ, William B. Friend, ABD'deki çocuklar için yaptığı hesaplamada bir çocuğun lise sona kadar ortalama olarak 15,000 saat televizyon başında zamanını geçirirken, okulda ise 12,000 saatlik bir zaman geçirdiğini ileri sürmektedir. Bkz. William B. Friend, "Religious Instructional Materials," *Toward a Future for Religious Education*, ed. James Michael Lee ve Patrick C. Rooney, Dayton, Ohio, Pelalum Press, 1970, s. 188. Bir başka çalışmaya göre ise, yine lise son sınıfa kadar televizyon başında ortalama olarak 20.000 saat zaman geçirirken, sınıfta ise sadece 13,000 saat zaman geçirmektedir. Bkz. Neff, "Family Communication," s. 151.

⁵⁶ Bkz. Robert A Baron and Donn Byrne, *Social Psychology: Understanding Human Interaction*, sixth ed. Boston: Allyn and Bacon, 1991, ss. 406-409; Myers, *Social Psychology*, ss. 440-451; Forsyth, *Social Psychology*, ss. 405-408.

kendilerine mal ederler ve böylece saldırganlığı uygun bir davranış tarzı olarak kabul etme noktasına gelirler.⁵⁷

Özellikle bizim gibi henüz ne doğru dürüst bir sansürün, ne de doğru dürüst bir program anlayışının olmadığı ülkelerde bu durum çok daha önemli hâle gelmektedir. Bu konuda anne ve babalar da gerekli özeni göstermediklerinden, çoğunlukla izlenen televizyon programları hep yıkıcı yönde hizmet etmektedir. Haberler, şovlar, filmler, diziler, hatta çizgi filmler bile hep saldırganlık, şiddet, cinsî istismar, hırsızlık, gasp ve çalışmadan köşe dönme fikrini işlemekte, sonuçta bu tür yayınlar, başta öğrenmenin en ideal çağında olan çocuk ve ergenler olmak üzere, tüm toplum üyelerini olumsuz yönde etkilemektedir.⁵⁸

İyiye kullanıldığında günümüzün en iyi araçlarından birisi olan, ancak çoğunlukla suiistimal edilen, çağımızın en tehlikeli araçlarından birisi de İnternet'tir. Çok iddialı olmamakla birlikte, İnternet oyunları içerisinde şiddet içerikli olmayan oyun sayısı neredeyse yok gibidir. İşte bu oyunları oynayan çocuk ve gençler, başta zamanlarını boşa geçirmekle birlikte, adeta şiddet bombardımanına maruz kalarak, kimliğini, kişiliğini ve karakterini oluşturmaya çalışmaktadır.

Çocukları olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen en önemli faktörlerden birisi de çocukların okuduğu kitaplardır. Ancak kitaplar da çift yönlü bir etkiye sahip olup, çocuklara hem olumlu, hem de olumsuz yönde etki edebilir. Kitaplar, çocuğun zihnî, duygusal ve sosyal gelişiminde önemli bir uyarandır. Çocuk nasıl ki anne ve babasını model alıyorsa, okuduğu kitaptaki kahramanları da model olarak alabilir. Çocuk okuduğu kitaplardaki benimsediği kahramanlara benzemeye ve onların özelliklerine sahip olmaya çalışır. Dolayısıyla çocuklara eğitici yönünden sağlıklı davranış değişikliği geliştirmeyen, sanat değeri olmayan, okuma zevki ve ilgisi vermeyen, aksine çocukları şiddete yönelten kitaplardan uzak tutmak gerekir.⁵⁹

⁵⁷ Diane E. Papalia and Sally Wendkos Olds, *A Child's World: Infancy Through Adolescence*, New York: McGraw-Hill Book Company, 1986, s. 336.

⁵⁸ Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, ss. 97-101.

⁵⁹Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz. Ayşe İnan Kılıç, "Yüz Temel Eserde Dini ve Ahlâkî Değerler," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OMU Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2009, 216-224.

Kitle iletişim araçları için, anne ve babalara düşen, onları tamamen yasaklamak yerine, seçici davranarak, birlikte izlemek ve mümkün olduğunca onların yerine alternatif etkinlikler düzenlemektir.

Sonuç ve Öneriler

Bir taraftan çocukluk döneminin, gelecek açısından önemli bir temel oluşturmasına, diğer taraftan da özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla, adeta maddî ve manevî değerlerin yıkılmasına çalışıldığı günümüz şartlarına bakarsak, değerler eğitiminin ne kadar önemli bir konu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak diğer eğitim şekillerinde olduğu gibi, değerler eğitiminin de psikolojik ve pedagojik temellerinin olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bunu da en güzel şekilde sağlayacak olan ilk eğitim kurumu ailedir. Ancak bu konuda gerçek anlamda başarılı olmak istiyorsak, bunun sadece aile ile sınırlandırmamızın yeterli olmadığını da bilmek durumundayız. Zira tüm eğitim şekillerinde olduğu gibi, değerler eğitimi de, birlikteliği, bütün çevrelerce desteklenmeyi ve bütün faaliyet alanlarını kapsayacak şekilde yapmayı gerektirir. Parçacı anlayışlar bu konuda başarılı olamaz. Ayrıca, değer eğitimi ve öğretimi sadece teorik alanı değil, daha ziyade uygulamayı gerektiren bir alandır.

O halde etkili bir değerler eğitimi için neler yapılmalıdır? Bunun için de şu önerileri sunabiliriz:

1. Her şeyden önce değerler eğitimi, batı ahlâk anlayışı üzerine değil, kültürel değerlerimiz üzerine bina edilmiş, Kur'ân ve Sünnet temelli olmalıdır. Zira batıda yapılan çalışmalardan elbette faydalanabiliriz. Ancak ne onların kültürel yapısı bizim kültürümüze benzemekte ne de ortaya koydukları çocuk yetiştirme hedefleri bizim hedeflerimizle örtüşmektedir. Dolayısıyla kendimize özgü bir değerler sistemi oluşturmamız gerekir.

2. Değerler eğitiminde teoriden ziyade pratik ve model daha önemli olduğundan, değerler eğitimi konusunda sadece aile bireyleri değil, toplumun her kesimi, başta eğitim kurumları olmak üzere, basını ve yayınıyla birlikte, diğer kurumların da bu konuda örnek ve model olması gerekir.

3. Değerler eğitiminde başta aile kurumlarına yardımcı olmak amacıyla, bizzat aile sorunlarıyla ilgilenen "din eğitimcilerinin" yetiştirilmesi gerekir. Bu kişiler daha çok yetişkinlerle, boşanmış aile bireyleri ile ve çocukları

ile daha yakından ilgilenerek, çocukların daha iyi yetişmelerine yardımcı olabilirler.

4. Her ne kadar değerler eğitiminde aile merkezi bir rol oynasa da, maddî ve manevî değerlerimizi olumsuz yönde etkileyen faktörlerin önlenmesi gerekir. Bu bağlamda, değerleri olumsuz yönde etkileyen başta TV, İnternet gibi kitle iletişim araçları olmak üzere, tüm basın ve yayın organlarının da duyarlı olması için gerekli kanûnî düzenlemelerin yapılması gerekir.